

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА
Факультет суспільно-гуманітарних наук
Кафедра філософії та релігієзнавства

Допущено до захисту
Зав. кафедри Олександр
Володимирович Горбань
«__» _____ 2026 р.

Кваліфікаційна бакалаврська робота
ЛІБЕРАЛІЗМ ЯК ПОЛІТИЧНА ФІЛОСОФІЯ ЗМІН

рівень вищої освіти: перший (бакалаврський)

галузь знань 03 «Гуманітарні науки»

спеціальність: 033 Філософія

Студентки IV курсу
групи ФІЛОСб-1-22-4.0д
Спеціальності Філософія
Рогуль В.А.
Керівник: Пасько Я.І.

Київ 2026

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛІБЕРАЛІЗМУ ЯК ПОЛІТИЧНОЇ ФІЛОСОФІЇ.....	6
1.1 Сутність і зміст поняття «лібералізм» у політичній філософії.....	6
1.2 Історична еволюція ідей лібералізму: від класичного лібералізму до неолібералізму.....	9
1.3 Методологічні підходи до дослідження лібералізму в сучасній політичній науці	13
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ЛІБЕРАЛІЗМУ ЯК ФІЛОСОФІЇ СОЦІАЛЬНИХ І ПОЛІТИЧНИХ ЗМІН	19
2.1 Ліберальні цінності та принципи в системі політичних ідей сучасності	19
2.2 Вплив ліберальної філософії на формування демократичних інститутів.....	23
2.3 Суперечності та критика лібералізму в умовах глобальних трансформацій	28
РОЗДІЛ 3. ПРАКТИЧНИЙ ВИМІР ЛІБЕРАЛЬНОЇ ФІЛОСОФІЇ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ПОЛІТИЧНИХ ЗМІН.....	34
3.1 Ліберальний дискурс як "виклик" сучасній українській реальності.....	34
3.2 Лібералізм як основа майбутнього: пропозиції для освітньої та інформаційної політики	36
3.3 Перспективи розвитку лібералізму в сучасному світі: виклики та тенденції	39
ВИСНОВКИ.....	44
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ.....	46

ВСТУП

Актуальність теми. У сучасну епоху глибоких геополітичних, технологічних та соціокультурних трансформацій пошук ефективної моделі суспільного розвитку набуває особливої ваги. Лібералізм, будучи однією з найвпливовіших політичних філософій, яка заклала основи сучасної демократії, правової держави та прав людини, знову опиняється в епіцентрі інтелектуальних і політичних дискусій. З одного боку, він стикається з серйозними викликами з боку нових авторитарних тенденцій, популізму, загроз глобальним інституціям, а також з внутрішньою критикою щодо його здатності вирішувати проблеми соціальної нерівності та екології. З іншого боку, саме ліберальні принципи – верховенство права, індивідуальна свобода, права людини, відкрите суспільство – залишаються фундаментальним орієнтиром для країн, що прагнуть до модернізації та євроінтеграції, зокрема для України. Дослідження лібералізму саме як «філософії змін» дозволяє не лише зрозуміти його минулу та теперішню роль у трансформації суспільств, але й спрогнозувати його потенціал у формуванні майбутнього, що й обумовлює актуальність даної роботи.

Мета і завдання дослідження. Метою дипломної роботи є комплексний аналіз лібералізму як політичної філософії, здатної концептуалізувати, ініціювати та супроводжувати соціально-політичні зміни, а також оцінка його практичної релевантності для сучасних викликів.

Для досягнення мети були поставлені наступні **завдання**:

1. З'ясувати сутність, зміст та еволюцію поняття «лібералізм» у політичній філософії.
2. Проаналізувати основні методологічні підходи до вивчення лібералізму в політичній науці.
3. Дослідити вплив ліберальних цінностей і принципів на формування та функціонування демократичних інститутів.
4. Виявити суперечності та напрями критики лібералізму в умовах глобалізації.

5. Проаналізувати ліберальний дискурс в українському суспільно-політичному контексті та визначити його потенціал як основи для майбутніх змін.
6. Визначити перспективи та можливі трансформації лібералізму в XXI столітті.

Об'єктом дослідження є лібералізм як політична філософія та ідеологія в історичній динаміці її розвитку.

Предметом дослідження виступають концептуальні основи, цінності та практичні механізми впливу лібералізму на соціально-політичні зміни в сучасному світі, зокрема в Україні.

Методи дослідження. Робота базується на комплексі наукових методів, що зумовлено міждисциплінарним характером дослідження. Серед них:

- Історичний метод – для аналізу еволюції ідей лібералізму.
- Системний метод – для розгляду лібералізму як цілісної системи ідей та інститутів.
- Порівняльний (компаративний) метод – для зіставлення різних течій лібералізму та їх впливу на різні суспільства.
- Інституційний метод – для дослідження втілення ліберальних принципів у політичних інститутах.
- Метод критичного аналізу дискурсу – для вивчення ліберальної риторики в сучасному політичному просторі.

Теоретичне значення роботи полягає в систематизації та узагальненні теоретичних підходів до вивчення лібералізму як філософії змін, що сприяє поглибленню наукових знань у галузі політичної філософії та теорії. **Практичне значення** отриманих результатів полягає в тому, що висновки та пропозиції, сформовані в дослідженні, можуть бути використані у державному управлінні при розробці реформ, спрямованих на зміцнення демократичних інститутів; у громадському секторі для формування стратегій просвітницької діяльності; у навчальному процесі – при викладанні курсів з політології, філософії, соціології та суспівствознавства.

Структура роботи. Дипломна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. У першому розділі розкриваються теоретико-методологічні засади дослідження. Другий розділ присвячений аналізу лібералізму як філософії соціальних і політичних змін. У третьому розділі досліджується практичний вимір ліберальної філософії в контексті сучасних політичних змін, зокрема в Україні. Кожен розділ завершується власними висновками.

Ключові терміни: "лібералізм", "політична філософія", "індивідуальна свобода", "верховенство права", "демократія", "неолібералізм", "соціально-політичні зміни", "ліберальні цінності", "суспільний договір", "правова держава".

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛІБЕРАЛІЗМУ ЯК ПОЛІТИЧНОЇ ФІЛОСОФІЇ

1.1 Сутність і зміст поняття «лібералізм» у політичній філософії

Лібералізм є однією з найвпливовіших політико-філософських ідей, що визначили обличчя сучасної західної цивілізації. Він утвердив принципи індивідуальної свободи, рівності перед законом, приватної власності та обмеження державної влади. Як ідеологія та філософська концепція, лібералізм формувався протягом кількох століть, поступово набуваючи рис універсальної системи поглядів на людину, суспільство і державу.

Ідейні джерела лібералізму сягають доби Просвітництва XVII–XVIII ст., коли в європейській філософії утвердилася думка про природні права людини — на життя, свободу та власність. Витоки ліберальної традиції пов'язані з працями таких мислителів, як Джон Локк, Шарль Монтеск'є, Жан-Жак Руссо. Саме вони заклали підвалини уявлення про суспільний договір, згідно з яким держава має служити інтересам громадян, а не навпаки [22].

У XVII ст. лібералізм постає як ідеологія буржуазії, що прагнула обмежити абсолютну владу монархів і церковних інститутів. Остаточного оформлення як політична доктрина лібералізм набуває у XIX ст., коли його принципи стають ідейним фундаментом парламентських форм правління, ринкової економіки та демократичних свобод.

У центрі ліберального світогляду — ідея пріоритету особистості над державою. Людина розглядається як автономна, розумна істота, наділена невід'ємними правами, що не можуть бути скасовані чи обмежені владою. Саме індивідуальна свобода виступає основою морального та правового ладу суспільства.

Згідно з ліберальною традицією, поступ і розвиток можливі лише тоді, коли людина має можливість вільно діяти — економічно, політично, інтелектуально. Держава у цій системі цінностей має бути лише гарантом безпеки, правопорядку та дотримання прав громадян, але не контролером їхньої діяльності. Отже,

лібералізм спрямований на максимальне послаблення примусу та обмеження втручання держави у приватне життя людини.

З часом у межах ліберальної думки сформувалася низка течій. Класичний лібералізм XIX ст. (Дж. С. Мілл, Б. Констан, І. Бентам) наголошував на невтручанні держави в економіку та суспільне життя. У XX ст. з'являються нові форми — неолібералізм, ордолібералізм, лібертаріанізм, які по-різному відповідають на виклики сучасності: соціальну нерівність, кризу держави добробуту, глобалізацію.

Серед видатних представників сучасного лібералізму варто назвати Ісаю Берліна, Карла Поппера, Раймона Арона, Фрідріха фон Гайєка, Ральфа Дарендорфа. Вони поєднали ідеї свободи з концепцією правової держави, підкреслюючи важливість моральної відповідальності особи у вільному суспільстві [15].

Політична філософія, яку часто називають політичною теорією або політичною думкою, ставить одвічне питання «чому?» і за своєю суттю має дедуктивний та оцінювальний характер. Головна аксіома філософії має вигляд нормативу та припису, оскільки вона орієнтована на створення ідей, цінностей та розробку світогляду, а не на безпосередні практичні дії. У цьому контексті лібералізм як політична філософія являє собою сукупність нормативних положень, спрямованих на вироблення найкращих форм управління та дослідження природи держави і сутності політики [21].

Будь-які ідеї, включно з ліберальними, мають нормативну характеристику: вони окреслюють бажання та вказують на те, що має бути. Суть цих норм полягає в тому, що вони виступають як мірила, встановлюючи стандарти для мислення, пошуку рішень чи нових ідей, а також є носіями цінностей — того, що вважається важливим чи похвальним. Таким чином, лібералізм зосереджується на філософському обґрунтуванні пріоритету соціальної та політичної справедливості, а також цінності індивідуальної автономії та здатності вибирати власну концепцію життя.

Зокрема, філософ Джон Ролз у ХХ столітті надав парадигматичне обґрунтування ліберальній конституційній демократії. У своїй «Теорії справедливості» він висунув ідею про те, що принципи справедливості можуть бути виведені з раціонального вибору, який зроблять усі люди, коли їм запропонують спроектувати суспільство, в якому вони хотіли б жити, виходячи зі своїх основних інтересів. Ролз стояв на позиціях, близьких до Іммануїла Канта, стверджуючи, що об'єктивна дійсність повинна узгоджуватися з теорією (тобто бути справедливою). Його теорія була призначена для людей, що вже належать до сучасного ліберального суспільства з певними нормативними зобов'язаннями [27].

У політичному спектрі лібералізм займає середню позицію між консерватизмом і соціалізмом. На відміну від консерватизму, він виступає за прогресивні зміни і реформаторський шлях розвитку, але водночас відкидає радикалізм та революційні методи, властиві соціалізму і комунізму.

Основна суперечність лібералізму з консерватизмом полягає у баченні ролі держави: консерватори схильні розглядати її як стабілізуючу силу, тоді як ліберали — як механізм, що має бути обмежений правом. Протиставлення соціалізму полягає насамперед у питанні приватної власності та ступеня державного втручання в економіку.

Лібералізм — це не лише політична ідеологія, а й філософія людської гідності та свободи. Його головна ідея — визнання автономії особистості як найвищої цінності суспільного життя. Протягом століть лібералізм став теоретичним підґрунтям демократичних інститутів, ринкової економіки та правової держави. Попри зміни історичних умов, ліберальна концепція свободи, рівності й толерантності залишається одним із фундаментів сучасної політичної культури.

1.2 Історична еволюція ідей лібералізму: від класичного лібералізму до неолібералізму

Лібералізм як політико-філософська доктрина пройшов складний і багатовіковий шлях розвитку, поступово еволюціонуючи від ідей класичного індивідуалізму до сучасних концепцій неолібералізму. Його становлення почалося наприкінці XVII століття в контексті формування буржуазного суспільства та боротьби з абсолютною монархією. Витоки лібералізму тісно пов'язані з епохою Просвітництва, коли європейські мислителі утверджували ідеї природного права, свободи совісті, віротерпимості, рівності перед законом та недоторканності приватної власності.

Класичний лібералізм, що сформувався у XVIII – першій половині XIX століття, спирався на переконання, що людина є розумною та самодостатньою істотою, здатною самостійно визначати власну долю. Основою суспільного прогресу вважалася свобода особистості, а головним завданням держави — забезпечення умов для її реалізації. Класичні ліберали, серед яких визначне місце посідають Джон Локк, Адам Сміт, Бенжамен Констан, Джон Стюарт Мілл, розглядали економічну свободу як природне продовження політичної свободи. Вони виступали за мінімальне втручання держави в економічні процеси, вважаючи, що ринок, керуючись «невидимою рукою», здатен забезпечити справедливий розподіл ресурсів і сприяти загальному добробуту [7].

У другій половині XIX – на початку XX століття класичний лібералізм зіткнувся з новими викликами. Промислова революція, соціальне розшарування, формування масових робітничих рухів поставили під сумнів тезу про достатність ринкової саморегуляції. Ліберали почали усвідомлювати, що повна свобода ринку не завжди гарантує справедливість, а надмірна нерівність може зруйнувати самі засади демократичного суспільства. Це зумовило появу соціального або реформістського лібералізму, який визнавав необхідність певного державного втручання в економіку з метою забезпечення мінімальних соціальних стандартів і рівних можливостей для всіх громадян.

Після Великої депресії 1930-х років ліберальна ідеологія зазнала подальшої трансформації. У другій половині XX століття виник неолібералізм — новий етап розвитку ліберальної думки, який став реакцією на надмірну державну регламентацію, характерну для періоду «держави добробуту». Неоліберали, серед яких особливу роль відіграли Фрідріх фон Гайек, Мілтон Фрідман та Карл Поппер, виступали за відновлення принципів економічного лібералізму — приватної ініціативи, конкуренції, відкритого ринку та обмеження ролі держави. Водночас вони визнавали, що держава повинна створювати правову основу для функціонування ринку, гарантувати верховенство права і забезпечувати соціальну стабільність.

Неолібералізм став ідеологічною основою економічних реформ другої половини XX століття у багатьох країнах Заходу. Він поєднав класичні принципи свободи й індивідуальної відповідальності з усвідомленням необхідності регулюючої функції держави в межах правового поля. Таким чином, еволюція лібералізму — від класичного до неолібералізму — відображає постійне прагнення до гармонізації свободи й соціальної справедливості, індивідуалізму та суспільного добробуту.

Еволюція ліберальної думки відображає перехід від пріоритету індивідуальної свободи до пошуку соціальних гарантій та державного регулювання.

Таблиця 1.1

Еволюція ідей лібералізму: від класичного лібералізму до неолібералізму

Етап / Школа	Ключові ідеї та представники	Економічні та політичні принципи
--------------	------------------------------	----------------------------------

<p>Класичний лібералізм (XVII–XIX ст.)</p>	<p>Джон Лок, Адам Сміт, Жан-Батіст Сей, Джеремі Бентам. Інтелектуальне підґрунтя також включало класичну економічну теорію та утилітаризм.</p>	<p>Класичні ліберали виступали за мінімальну державу (мінімальний уряд), функції якого обмежувалися захистом індивідуальних прав, приватної власності, виконанням контрактів, спільною національною обороною та наданням громадських робіт, які не може забезпечити вільний ринок (стабільна валюта, дороги, зв'язок). Вони вважали, що права мають негативну природу (уряд повинен утримуватися від втручання), і були критично налаштовані до державного втручання у вільний ринок та ідеї держави загального добробуту.⁴ На ідеях Адама Сміта ґрунтувалося переконання, що забезпечення власного економічного інтересу служить загальному інтересу, а мотив прибутку забезпечує ефективну організацію виробництва та максимальну винагороду для праці та капіталу на вільному ринку.⁴</p>
--	--	--

<p>Неолібералізм (середина ХХ ст. – сучасність)</p>	<p>Людвіг фон Мізес, Фрідріх Гаєк (Австрійська школа), Мілтон Фрідман (Чиказька школа), Ордолібералізм (Фрайбурзька школа). Термін з'явився наприкінці 1930-х років [18].</p>	<p>Неолібералізм пропонує власне бачення державного регулювання і став платформою для забезпечення соціальних прав та гарантій, необхідних для гідного життя та свободи (рівний доступ до освіти, мінімальна заробітна плата, допомога по безробіттю, медична допомога для малозабезпечених). Центральною ідеєю є соціальна інтерпретація свободи як "не відсутності обмежень, а здатності або можливості людини – і на рівних умовах з іншими – робити щось корисне для себе та суспільства" [12].</p>
---	---	---

Австрійська школа (Людвіг фон Мізес, Фрідріх Гаєк) відома своїми розробками в економічній сфері, виступаючи за методологічний індивідуалізм [18]. Л. фон Мізес наполягав на політиці невтручання («laissez faire») держави та підтримці вільного ринку. Ф. А. фон Гаєк розробив концепцію еволюційного лібералізму, протиставляючи «Космос» (спонтанний порядок, що «виріс» еволюційним шляхом) «Таксису» (створеному порядку, керованому згори), і стверджував, що суворе дотримання планування веде до тоталітаризму. Мілтон Фрідман, представник Чиказької школи, підсилив цю ідею, стверджуючи, що «економіка є об'єктивною наукою» [28]. Монетарні ідеї Чиказької школи на чолі з Фрідманом надали перевагу грошовим факторам перед кейнсіанськими негрошовими факторами (інвестиціями). Фрідман аргументував нестабільність «кривої Філіпса», яка раніше передбачала, що зниження безробіття можливе лише ціною прискореної інфляції. Наприкінці 60-х — на початку 70-х років у

багатьох країнах спостерігалось одночасне зростання інфляції та безробіття (стагфляція), що підтвердило висновок Фрідмана про нестабільність цієї залежності. Його концепція державного втручання обмежується жорсткою грошовою політикою, що передбачає постійний і стабільний темп зростання кількості грошей (3–4 % на рік), незалежно від стану економічної кон'юнктури [12].

Сучасний лібералізм зберігає вірність своїм засадничим ідеям — свободі особистості, рівності перед законом, обмеженню влади та повазі до прав людини. Проте він також адаптується до нових умов глобалізованого світу, прагнучи знайти баланс між ринковою ефективністю, соціальною відповідальністю та демократичними цінностями, що й засвідчує його життєздатність як провідної політичної філософії сучасності.

1.3 Методологічні підходи до дослідження лібералізму в сучасній політичній науці

Дослідження лібералізму в сучасній політичній науці використовує низку методологічних підходів. Серед них виділяються традиційні та сучасні, які допомагають вивчати як нормативну основу лібералізму, так і його реальне функціонування.

Лібералізм розглядається не лише як історично сформована система ідей, але й як динамічний процес, що постійно адаптується до нових політичних і соціальних умов.

Таблиця 1.2

Методологічні підходи до дослідження лібералізму в сучасній політичній науці

Підхід	Сутність та застосування	Приклади в дослідженні лібералізму
---------------	---------------------------------	---

<p>Нормативний</p>	<p>Всі ідеї мають нормативну характеристику. Підхід акцентує увагу на тому, що має бути (цінності, ідеали, бажання), і використовує дедуктивний та оцінювальний характер філософії.</p>	<p>Політична філософія лібералізму, яка націлена на вироблення найкращих форм управління, дослідження природи держави та розробку нормативних політичних положень. Теорія справедливості Джона Ролза, яка філософськи обґрунтовує пріоритет соціальної та політичної справедливості.²</p>
<p>Порівняльний</p>	<p>Традиційний для політичних досліджень підхід, заснований на зіставленні політичних форм правління та аналізі їхнього наповнення. Поділяється на субстанціальне порівняння (аналіз наповнення, а не лише форм) та міждержавні/міжнародні порівняння.</p>	<p>Порівняння ідей класичного лібералізму з соціал-лібералізмом або лібертаріанством (наприклад, щодо підтримки держави або визнання позитивних/негативних прав). Порівняльний аналіз політичних систем, що керуються різними ліберальними цінностями.</p>

Теорія раціонального вибору	Фокусується на ідеї, що індивіди діють раціонально, намагаючись максимізувати власні вигоди або інтереси.	Ролз використовував концепцію раціонального вибору, стверджуючи, що принципи справедливості можна вивести з вибору, який зроблять усі люди, коли їм запропонують спроектувати суспільство.
Критична теорія	Використовує доктрину Ролза і теорію суспільного договору як висхідну позицію для критики лібералізму [14].	Критична расова теорія та критична феміністська теорія часто використовують цей підхід для критики лібералізму. Також застосовується прихильниками космополітизму, відкритих кордонів та глобальної дистрибутивної справедливості.

Одним із провідних є історико-генетичний підхід, який дозволяє простежити еволюцію ліберальної думки від класичних форм XVII–XIX століть до сучасних варіантів неолібералізму, соціального лібералізму та лібертаріанства. Цей підхід допомагає зрозуміти, як змінювалися акценти у розумінні свободи, рівності, ролі держави та приватної власності в залежності від соціально-економічних обставин та політичних викликів різних епох.

Порівняльно-політологічний підхід дає змогу дослідити різні моделі лібералізму, що склалися у західній та східноєвропейській традиціях, а також проаналізувати вплив ліберальних принципів на політичні системи окремих держав. Завдяки цьому методу можливо визначити ступінь втілення ліберальних

ідей у політичних інститутах, конституційному ладі, економічній політиці та системі прав людини [4].

Інституціональний підхід акцентує увагу на взаємодії ліберальних цінностей із політичними структурами — парламентом, судовою системою, урядом, партіями. Він дозволяє дослідити, яким чином ліберальні принципи демократії, поділу влади, верховенства права реалізуються в сучасних політичних практиках і наскільки вони впливають на формування громадянського суспільства.

Не менш важливим є філософсько-антропологічний підхід, який розглядає лібералізм як систему поглядів на природу людини та її місце в суспільстві. У цьому контексті аналізуються концепції автономії особистості, індивідуальної відповідальності, моральних меж свободи. Такий підхід допомагає зрозуміти етичний зміст ліберальної ідеології та її вплив на сучасну політичну культуру.

Нормативно-ціннісний підхід зосереджується на аналізі лібералізму як системи норм і цінностей, що визначають стандарти демократичного устрою, політичної толерантності та прав людини. Лібералізм у цьому випадку виступає не просто як теоретична модель, а як практична основа політичного життя сучасних демократичних суспільств.

У контексті розвитку політичної теорії значення має також інтердисциплінарний підхід, що поєднує здобутки філософії, соціології, економіки, права та культурології. Він дає змогу розкрити лібералізм як складний феномен, у якому переплітаються етичні, правові, економічні та політичні засади.

Загалом, політична наука використовує комплексне застосування методів. У рамках порівняльного підходу, наприклад, виділяють п'ять основних типів досліджень: країнознавчі описи, аналіз подібних процесів та інститутів, використання типологій (ціннісних, інституційних), статистичний і дескриптивний аналіз сукупності країн, а також статистичний аналіз загальносвітового рівня.

Отже, методологічні підходи до дослідження лібералізму у сучасній політичній науці відображають його багатовимірність і відкритість до нових інтерпретацій. Саме поєднання історичного, порівняльного, інституційного та ціннісного аналізу дозволяє адекватно оцінити місце ліберальної ідеї у структурі сучасного політичного мислення та її вплив на формування демократичних суспільств ХХІ століття.

Висновки до розділу 1

У першому розділі було розглянуто теоретико-методологічні засади дослідження лібералізму як однієї з найвпливовіших політичних і філософських доктрин модерного світу. Аналіз поняття «лібералізм» показав, що його сутність полягає у визнанні пріоритету особистої свободи, автономії індивіда, рівності перед законом та обмеженні державної влади. Лібералізм постає не лише як політична ідеологія, але й як світоглядна система, що обґрунтовує моральні та правові засади взаємодії між людиною і державою.

Історичний розвиток ліберальних ідей продемонстрував, що лібералізм є динамічною доктриною, яка постійно адаптується до нових соціально-економічних і політичних умов. Від класичного лібералізму з його акцентом на невтручання держави у справи особистості до неолібералізму, який поєднав принципи економічної свободи з необхідністю забезпечення соціальних гарантій, простежується еволюція розуміння свободи — від «негативної» (свободи від примусу) до «позитивної» (свободи для самореалізації).

Методологічний аналіз показав, що вивчення лібералізму потребує міждисциплінарного підходу, який охоплює історико-генетичний, порівняльно-політологічний, інституціональний, філософсько-антропологічний та ціннісний методи. Саме поєднання цих підходів дозволяє комплексно розкрити феномен лібералізму — як ідею, що формує підвалини сучасного демократичного суспільства, правової держави та громадянських свобод.

Таким чином, лібералізм у політичній філософії виступає не лише історичною традицією чи теоретичною системою, а й живою інтелектуальною

практикою, що визначає зміст політичної модерності. Він залишається однією з ключових парадигм політичного мислення, спрямованою на гармонізацію відносин між індивідом, суспільством і державою на засадах свободи, справедливості та прав людини.

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ЛІБЕРАЛІЗМУ ЯК ФІЛОСОФІЇ СОЦІАЛЬНИХ І ПОЛІТИЧНИХ ЗМІН

2.1 Ліберальні цінності та принципи в системі політичних ідей сучасності

Лібералізм, що виник як ідеологія боротьби за індивідуальну свободу та обмеження державної влади, у сучасному світі залишається однією з провідних парадигм політичного мислення. Його цінності та принципи стали фундаментом демократичних суспільств, правової держави та громадянських прав. У системі політичних ідей сучасності лібералізм виступає не лише історичною спадщиною, а й активним чинником формування нової політичної реальності, що відповідає викликам глобалізації, технологічних змін і зростання ролі громадянського суспільства.

Основою ліберальної філософії є визнання гідності та автономії особистості. Людина розглядається як головна соціальна цінність, наділена природними правами, які не можуть бути скасовані чи обмежені державою. Звідси випливають ключові принципи лібералізму — свобода, рівність перед законом, верховенство права, повага до приватної власності та демократичне врядування. Ці принципи формують нормативну основу політичних систем більшості розвинених держав і визначають стандарти взаємодії між громадянином та владою.

Центральне місце серед ліберальних цінностей посідає свобода особистості, яка розуміється не лише як відсутність зовнішнього примусу, але і як можливість реалізувати власний потенціал. Такий підхід поєднує «негативну свободу» — свободу від надмірного контролю держави — із «позитивною свободою» — здатністю діяти, брати участь у суспільному житті, впливати на політичні рішення. Ця подвійність дозволяє лібералізму залишатися гнучким і пристосованим до потреб різних історичних епох [11].

Іншою фундаментальною цінністю є рівність, яка в ліберальному розумінні означає не зрівняння результатів, а рівність можливостей. Держава має забезпечити умови, за яких кожен громадянин може реалізувати свої здібності незалежно від соціального походження, статі, раси чи віросповідання. Це

положення стало основою для розвитку ідей соціального лібералізму, що поєднує свободу з відповідальністю держави за створення мінімальних соціальних гарантій.

Лібералізм, як фундаментальний напрям європейської політичної та правової думки, бере свій інституційний початок у творчості видатного англійського мислителя Джона Лока. Хоча основи його ідей були закладені набагато раніше, сам термін "лібералізм" набув політичного значення лише на початку XIX століття, походячи від латинського слова *libertas*, що означає "свобода" [3]. Ця етимологічна основа чітко вказує на засадничу вартість та аксіологічний центр усієї ідеології, яка утвердилася як одна з найвпливовіших течій у політичній та інтелектуальній сферах.

Концептуальну архітектуру класичного лібералізму складають дві наріжні тези, які визначили вектор соціальних і політичних змін. Перша полягає у безумовному твердженні, що особиста свобода та приватна власність є найвищими соціальними цінностями, що потребують захисту та інституціоналізації. Друга теза стверджує, що ефективна реалізація цих цінностей не лише сприяє повному розквіту творчого потенціалу особистості та її благополуччю, але й одночасно стимулює прогресивний розвиток суспільства в цілому, а також зміцнення держави.

Класичне розуміння свободи було інкорпоровано у ключові правові документи епохи, зокрема у французьку Декларацію прав людини і громадянина. Згідно з цим визначенням, свобода трактується як право робити все, що не порушує свободи іншої людини. Це концепт так званої негативної свободи — свободи від втручання. Використання природжених прав кожною людиною має обмежуватися лише тими межами, які слугують гарантією того, що інші члени суспільства мають змогу користуватися тими самими правами. Таким чином, лібералізм пропонує політичну систему, засновану на мінімальному втручанні, де правова держава виступає "нічним сторожем", головною функцією якого є гарантування безпеки та недоторканності приватної сфери [8].

Поряд із центральними принципами свободи та власності, класична ліберальна ідеологія включає низку інших інституційних та філософських елементів. До них належать ідея прогресу, концепція загального блага, принципи правової держави, конституціоналізму, розподілу влад та представництва. Примітно, що лібералізм першої половини ХІХ століття здійснив переоцінку деяких демократичних традицій, наприклад, замінивши ідею влади народу та суспільного договору, що асоціювалася з попередніми прогресивними мислителями, на доктрину представництва. Представництво було проголошено як невідчужуване право особи та ефективніша гарантія особистої свободи.

З плином часу та на тлі швидкої індустріалізації і урбанізації наприкінці ХІХ та на початку ХХ століття, класичний ліберальний ідеал індивідуальної свободи зіткнувся з гострими соціальними та економічними проблемами, такими як зростаюча нерівність та бідність. Це спричинило фундаментальний аксіологічний зсув: ключовий ліберальний ідеал змістився в бік нової ідеї — ідеї добробуту (welfare), що стало основою для формування соціального лібералізму [17].

Ця трансформація вимагала докорінної зміни ролі держави. На противагу класичному лібералізму, який обмежував державне втручання, сучасний лібералізм пропонує державі здійснювати активну діяльність щодо забезпечення громадян певними благами. Соціальні ліберали стверджують, що уряди повинні відігравати вирішальну роль у вирішенні економічних і соціальних проблем, запроваджуючи програми соціального забезпечення та реформи, водночас захищаючи громадянські свободи та права особи [29]. Ця концепція, відома як держава загального добробуту, стала домінуючою в багатьох західних демократіях ХХ століття.

Такий еволюційний перегляд означав і зміну механізмів розподілу благ. У класичному розумінні перерозподіл здійснювався виключно в результаті приватних угод і договорів, не включаючись у зміст громадського договору. Натомість, у сучасному лібералізмі забезпечення соціальних гарантій та реалізація позитивних прав вимагає значних матеріальних і фінансових засобів,

а також створення спеціальних соціальних інститутів. Тому це завдання вирішується через державне законодавство, зокрема, через механізми прогресивного оподаткування.

Цей перехід від боротьби проти тиранії держави до використання держави як інструменту для боротьби з тиранією бідності та нерівності формує аксіологічний розрив. Забезпечення позитивних прав стає не опціональним доповненням, а критичним інституційним імперативом. Саме через надання соціальних гарантій та підтримку, ліберальна система прагне легітимізувати саму свободу, роблячи її доступною не лише формально, а й матеріально, для всіх членів суспільства.

Крім того, сучасний лібералізм актуалізує питання справедливості, прагнучи поєднати ідею добра (як раціональності) з політичною ідеєю вільного рівноправного громадянина. Представники цієї течії намагаються встановити, чого потребують і чого вимагають громадяни як вільні та рівноправні члени суспільства. У цьому контексті наполегливо відстоюється принцип рівності всіх перед законом [17].

Рівність перед законом розглядається як стратегічний механізм запобігання соціальному розколу, а не лише як моральний принцип. Цей підхід обґрунтовується двома аргументами: по-перше, рівність сприяє ефективності свободи, а по-друге, рівність перед законом сприяє підтримці громадянського миру. Дослідники зазначають, що в іншому випадку виникає спокуса створення коаліції обділених, які прагнуть до радикальної зміни закону, що є превентивним обґрунтуванням необхідності верховенства права як захисту від соціально-політичної дестабілізації.

Філософія лібералізму також надає особливий спосіб осмислення людського розуму та особистості, де ключовою є ідея автономної людини, котра має фундаментальну свободу вибору [10]. Таким чином, лібералізм виступає не лише як політична ідеологія, а як інтелектуальна дисципліна та спосіб мислення про людське життя, суспільство та світ, що пояснює значущість свободи на індивідуальному рівні.

У сучасному політичному контексті велике значення мають такі ліберальні принципи, як толерантність і плюралізм. Вони визначають демократичну культуру взаємоповаги до різних думок, політичних позицій і культурних ідентичностей. Саме завдяки цим принципам ліберальна ідеологія стала основою для становлення багатопартійності, свободи слова, незалежних медіа та громадянського активізму.

Лібералізм також підтримує ідею обмеження державної влади через механізми поділу влади, парламентського контролю, виборності та прозорості управління. Це забезпечує політичну відповідальність уряду перед громадянами і запобігає узурпації влади. У поєднанні з принципом верховенства права, ці ідеї утворюють фундамент сучасної конституційної демократії.

У XXI столітті ліберальні цінності зазнають нових випробувань — зростання популізму, авторитарних тенденцій, інформаційних маніпуляцій та глобальних криз. Проте вони залишаються орієнтиром для демократичного розвитку, адже саме ліберальна ідеологія забезпечує інтелектуальне підґрунтя для пошуку балансу між свободою і безпекою, ринковою ефективністю і соціальною справедливістю, національними інтересами і правами людини.

Отже, ліберальні цінності та принципи є не лише історичною спадщиною, а й живою системою ідей, що визначає напрям розвитку сучасної політики. Вони формують морально-правові основи демократичної державності, сприяють зміцненню громадянського суспільства і залишаються головним чинником захисту людської гідності у світі, який постійно змінюється.

2.2 Вплив ліберальної філософії на формування демократичних інститутів

Ліберальна філософія стала одним із ключових чинників формування та розвитку сучасних демократичних інститутів. Вона заклала інтелектуальні й моральні основи для побудови політичних систем, у центрі яких стоїть людина як носій невід'ємних прав і свобод. Саме ліберальні ідеї про природні права,

верховенство закону, поділ влади та суспільний договір створили ідейне підґрунтя для становлення конституційних держав і правових демократичних режимів.

Починаючи з епохи Просвітництва, мислителі Джон Локк, Шарль Монтеск'є, Жан-Жак Руссо, а згодом Джон Стюарт Мілл і Алексіс де Токвіль розробили концепції, які визначили архітектуру сучасної демократії. Зокрема, Джон Локк обґрунтував принцип природних прав людини — на життя, свободу та власність — і визначив державу як інститут, покликаний захищати ці права. Ідея суспільного договору, за якою влада є похідною від волі народу, стала основою легітимності демократичного врядування.

Ліберальна філософія справила вирішальний вплив на становлення сучасних демократичних інститутів, концептуально поєднуючи ідеали свободи з правовими та політичними механізмами їхнього забезпечення. Ця інтеграція знайшла своє найбільш повне відображення у правовому лібералізмі, який визначається як політико-правова теорія, що об'єднує ідеї свободи (у негативному і позитивному аспектах), рівності, прав людини, демократії, верховенства права та, що критично важливо, конституціоналізму [8].

Центральним елементом впливу лібералізму на державний устрій є конституціоналізм, який слугує інституційним механізмом обмеження влади. Принцип вільного державного правління, як зазначав Л. Т. Гобхаус, полягає у тому, що влада здійснюється не на основі свавільного рішення правителя, а відповідно до прийнятих розумних норм права, яким підкоряється сам правитель. Конституціоналізм, отже, є гарантією того, що влада не перетвориться на тиранію, закріплюючи принципи правової держави.

Розвиваючи концепцію законності, Ф. Гаск сформулював конституцію свободи, наголошуючи, що свобода досягається тоді, коли індивід підкоряється лише загальним абстрактним правилам, встановленим незалежно від їхнього конкретного застосування. Таке підкорення закону, а не волі іншої особи, є фундаментальною умовою ліберальної свободи. У ліберальному суспільстві це

вимагає балансу між конституційно-адміністративним політичним законодавством та приватним цивільним правом.

Інституційний варіант класичного лібералізму був спрямований на практичну реалізацію принципу свободи через розбудову конкретних політичних та правових інститутів. Серед них ключове значення має поділ влад, вперше детально описаний Монтеск'є, а також децентралізація та загальні вибори. Поділ влади виступає як критичний елемент стримувань і противаг, що запобігає концентрації суверенітету і, відповідно, захищає індивідуальну свободу від державного свавілля [3].

Вплив лібералізму на демократичні інститути полягає у створенні запобіжників проти чистої демократії (тиранії більшості). Історично це проявилось у заміні ідеї влади народу, що є демократичним ідеалом, на доктрину представництва як інституційної гарантії особистої свободи. Конституціоналізм та поділ влади функціонують як анти-мажоритарні механізми, які гарантують примат індивідуальних прав. Ця теорія примату особистої свободи над державою, що наголошує на особистій незалежності як першочерговій потребі людини (за Б. Констаном), стала невід'ємною частиною ліберально-демократичних систем.

У контексті правового лібералізму виокремлюють два основні підходи до народовладдя та реалізації свободи. Організаційний підхід орієнтований на державні та недержавні демократичні інститути та установи, що функціонально забезпечують процеси народовладдя та реалізацію принципів індивідуальної та колективної свободи. Натомість, конкурентний підхід базується на позиції, що індивідуальна та колективна свобода розвивається через рівні можливості, що, своєю чергою, формує інститути демократії та прав людини через суспільну комунікацію та конкуренцію вільних особистостей та груп.

При цьому лібералізм не є статичною ідеологією. Його визначають як еволюційну суспільно-політичну теорію, яка обґрунтовує необхідність постійних соціальних трансформацій. Ці зміни мають на меті забезпечення безперервного розвитку індивіда, суспільства та держави, залишаючись вірними

основним ідеям індивідуалізму, свободи, рівності та толерантності. Цей акцент на еволюції дозволяє ліберальним інститутам адаптуватися до мінливих соціально-політичних реалій [8].

Однак, ліберально-демократичні інститути виявляють свою крихкість в умовах екстремального стресу. Правовий лібералізм, як показує аналіз, для свого існування та розвитку вимагає щонайменше миру та демократії; це не є ідеологією війни, і вона не пристосована до таких умов. Ця непередбачуваність до стану "виключення" змусила філософів і правознавців розробити механізми захисту лібералізму від саморуйнування.

У відповідь на виклики надзвичайних обставин була запропонована ідея "надзвичайного лібералізму" (Extraordinary Liberalism) як компромісної концепції. Цей стан має бути спроможним зберегти ключові цінності свободи у всіх складових правової системи, припускаючи необхідний, але тимчасовий, дискомфорт та обмеження.

Ця концепція включає розробку механізмів мобілізації ресурсів для боротьби з агресором за умови збереження прав та свобод, а також чітке визначення допустимих меж обмеження прав та свобод в надзвичайних обставинах. Надзвичайний лібералізм також вимагає збереження морального складника: недопущення приниження людської гідності та позбавлення людини права індивідуального вибору. Розробка такої мета-норми свідчить про глибоке інституційне усвідомлення крихкості ліберальних норм та намагання запобігти спотворенню ліберальних цінностей чи переходу до авторитаризму під час кризи, встановлюючи чіткий перелік виправданих обмежень.

Ліберальна філософія сформувала концепцію обмеженої влади, що передбачає розподіл її на законодавчу, виконавчу та судову гілки, кожна з яких має діяти незалежно, але у взаємному стримуванні. Такий принцип, розроблений Монтеस्क'є, забезпечив основу для створення системи стримувань і противаг, без якої неможливе функціонування справжньої демократії. Завдяки цьому в політичній практиці утвердилися парламентаризм, виборність органів влади, політична відповідальність уряду перед народом [23].

Одним із найважливіших наслідків впливу лібералізму стало утвердження верховенства права як фундаментального принципу демократичної держави. Ліберальна думка наполягає, що жодна влада не може бути вищою за закон, а кожен громадянин має рівний правовий статус. Цей принцип став базовим для конституціоналізму, який забезпечує стабільність політичної системи, захищає права меншин і обмежує свавілля більшості [16].

Ліберальна філософія також сприяла становленню громадянського суспільства як сфери самостійної діяльності індивідів і об'єднань, незалежної від держави. Саме ідеї індивідуальної автономії, самоврядування, свободи слова і преси, права на об'єднання стали передумовами для створення таких інститутів, як політичні партії, громадські організації, незалежні ЗМІ. Вони забезпечують участь громадян у політичному процесі, контроль за владою та реалізацію принципів політичного плюралізму.

У ХХ столітті ліберальна філософія вплинула на розробку моделей соціальної демократії та держави добробуту, в яких поєднуються принципи свободи й соціальної відповідальності. Сучасні демократичні інститути ґрунтуються на переконанні, що свобода має бути гарантована не лише юридично, а й матеріально — через освіту, соціальний захист, рівний доступ до ресурсів і можливостей.

У глобальному контексті ліберальна філософія сприяла формуванню таких міжнародних принципів, як захист прав людини, розвиток громадянських свобод, утвердження демократичних стандартів управління. Вона стала інтелектуальним стрижнем багатьох міжнародних організацій — від ООН до Ради Європи — і визначає напрями демократичної трансформації у країнах, що проходять шлях політичної модернізації.

Вплив ліберальної філософії на формування демократичних інститутів є фундаментальним і багатограним. Вона не лише створила ідейну базу для конституціоналізму, парламентаризму, громадянських прав і свобод, але й сформувала морально-політичну культуру, у центрі якої — повага до гідності людини, свободи вибору та відповідальності перед суспільством. Саме ці

цінності забезпечують життєздатність і розвиток сучасних демократичних систем у світі.

2.3 Суперечності та критика лібералізму в умовах глобальних трансформацій

Лібералізм, який протягом трьох століть залишався однією з найвпливовіших ідейних систем Заходу, у XXI столітті зіткнувся з низкою викликів і суперечностей, що поставили під сумнів його універсальність і здатність адекватно реагувати на нові соціальні, економічні та політичні реалії. Глобалізація, цифрова революція, екологічні кризи, зростання соціальної нерівності, міграційні потоки та нові форми авторитаризму створили умови, за яких традиційні принципи лібералізму — індивідуалізм, свобода ринку, мінімальна роль держави — почали піддаватися все більшій критиці.

Однією з головних суперечностей сучасного лібералізму є напруження між ідеєю свободи та соціальною справедливістю. Класичний лібералізм проголошував пріоритет індивідуальної свободи та рівності можливостей, однак у глобалізованому світі ці принципи часто призводять до поглиблення економічної і соціальної нерівності. Неоліберальна економічна модель, яка утвердилася наприкінці XX століття, під гаслами дерегуляції та ринкової конкуренції сприяла концентрації капіталу і зростанню розриву між багатими та бідними. Це породило критику з боку соціал-демократичних і постмарксистських теорій, які звинувачують лібералізм у відсутності ефективних механізмів перерозподілу благ і захисту вразливих груп.

Ще однією суперечністю є конфлікт між індивідуалізмом і колективною відповідальністю. У сучасних умовах глобальних загроз — зміни клімату, пандемій, масових міграцій — суспільства потребують колективних дій та узгодженої політики. Проте надмірний акцент лібералізму на автономії особистості іноді ускладнює пошук спільних рішень і підриває почуття солідарності. Критики зауважують, що ліберальна культура індивідуалізму може

призводити до атомізації суспільства, зниження рівня довіри та соціальної згуртованості.

Суттєвим предметом критики є і криза ліберальної демократії. У багатьох країнах спостерігається зростання популістських рухів, які використовують демократичні механізми для підриву самих демократичних цінностей. Це виявляє слабкість ліберальних інститутів перед маніпуляцією інформацією, політичною апатією громадян і впливом корпорацій на політичні процеси. Лібералізм у цьому контексті звинувачують у надмірній раціоналізації політики, у відриві від соціальних потреб та культурних ідентичностей громадян.

У ХХІ столітті уявлення про кризу ліберальної демократії набуло статусу домінантного дискурсу у соціально-філософському й політологічному середовищі. Сучасні глобальні трансформації виявили низку внутрішніх суперечностей ідеології, що призвело до посилення песимістичних настроїв щодо її перспектив та зростання тривожної тональності академічних розвідок [6].

Кризові явища мають переважно внутрішньосистемний характер. Вони викликані ендогенними факторами суспільного розвитку, що призводять до антидемократичних та антиліберальних трансформацій навіть у розвинутих демократіях. Це включає взаємовпливи та конфлікти між доктринами лібералізму й демократії, а також безпосередню кризу ліберально-демократичних інституцій, які втрачають свою дієвість під тиском внутрішніх колізій соціально-політичного розвитку суспільства.

Одним із найбільш помітних внутрішньосистемних розломів є зростання популістських тенденцій та посилення авторитаризму у світі. Ця тенденція свідчить про те, що курс на побудову держав на ліберально-демократичних засадах дедалі частіше суперечить інтересам частини громадянського суспільства і поступово втрачає свій конструктивний зміст. В окремих країнах ліберально-демократична доктрина навіть демонструє контрпродуктивну сутність, а посилення антидемократичних тенденцій продукує не лише негативні наслідки для особистих прав і свобод, але й значні економічні та безпекові ризики.

З філософського погляду, криза ліберальної демократії має глибоке екзистенційне та аксіологічне забарвлення. Критичні дискурси вказують на симулятивний характер сучасної ліберальної демократії, яка перетворюється на симулякр, що розмиває та знесилює соціально-політичну реальність. Це явище спричиняє деструкцію соціальної та історичної пам'яті, підриваючи основу для спільного громадянського буття [13].

Екзистенційна криза пов'язана із відчуттям втрати сенсу. Суспільство, з одного боку, надає громадянину відчуття важливості для держави, але з іншого — зводить нанівець можливість для людини знайти об'єктивний сенс та конкретне визначення на рівні громадянського існування. Цей феномен має прямий причинно-наслідковий зв'язок із комунітаристською критикою. Комунітаристи (зокрема, Голмз та Лаш) стверджують, що лібералізм, покладаючи абсолютний пріоритет на індивідуалізм, не може задовольнити потреби суспільства, оскільки відкидає громаду як основу суспільного устрою, несучи відповідальність за "занепад традицій громади" [26].

Створення такої аксіологічної порожнечі внаслідок гіпертрофованого індивідуалізму перетворюється на значний політичний ризик. Громадяни, які відчувають деформацію ціннісних орієнтирів та відсутність спільного сенсу, стають вразливими до спрощених, тоталізуючих відповідей, що їх пропонують популістські та авторитарні рухи. Таким чином, філософська критика відсутності спільноти безпосередньо корелює з політичною кризою легітимності.

Інший значний фронт критики виникає у площині мультикультуралізму, що ставить перед ліберальною державою фундаментальну дилему самореферентності. Лібералізм базується на толерантності та повазі до різноманітності, проте стикається із питанням, чи може він толерувати неліберальні культурні елементи [25].

Критики зазначають, що ліберальна держава зобов'язана втручатися, наприклад, гарантуючи дотримання прав жінок у сімейних відносинах або запобігаючи дискримінації тих, хто залишає культурні групи, щоб ці спільноти

не насаджували майбутньому поколінню хибні ідеї. Ця вимога про активне втручання демонструє внутрішній конфлікт: якщо лібералізм застосовує примус для захисту своїх універсальних цінностей (свободи та рівності) всередині неліберальних груп, він порушує власний принцип толерантності.

Таким чином, мультикультуралізм змушує ліберальну ідеологію вибирати між двома ключовими цінностями: універсальністю прав людини та повагою до культурного плюралізму. Деякі дослідники вбачають у лібералізмі небезпеку універсалізації цінностей домінуючої культурної групи. Однак існує і протилежна думка, що мультикультуралізм, по суті, є синтезом ліберальної терпимості до іншого та комунітаристського прагнення до об'єднання, хоча така синтетична теорія залишається філософсько не цілісною.

Важливим аспектом критики є також глобальний вимір лібералізму. Його універсалістські претензії — переконання, що ліберальні цінності придатні для всіх культур і народів — викликають опір у країнах з іншими історичними традиціями. Лібералізм нерідко сприймається як інструмент культурного домінування Заходу, який нав'язує власні стандарти демократії, прав людини та економічної організації. Це породжує феномен «антиліберального відкату», що проявляється у зростанні націоналізму, етатизму та релігійного фундаменталізму в різних регіонах світу.

Не менш гострою є криза ліберального розуміння свободи в цифрову епоху. Нові технології, масове збирання даних, штучний інтелект і контроль над інформаційними потоками створюють умови, коли приватність і автономія особистості — основи ліберальної традиції — опиняються під загрозою. Виникає парадокс: прагнення до безпеки і комфорту через цифрові сервіси поступово обмежує індивідуальну свободу, роблячи людину об'єктом постійного моніторингу.

Попри численні суперечності, лібералізм залишається важливим інтелектуальним і моральним орієнтиром сучасності. Його здатність до самокритики та оновлення дає підстави говорити не про занепад, а про трансформацію лібералізму. Сучасні мислителі — Джон Ролз, Юрген Габермас,

Амартія Сен, Марта Нуссбаум — намагаються переосмислити ліберальні принципи у світлі нових викликів, поєднуючи свободу з відповідальністю, права людини з етикою солідарності, економічну ефективність із соціальною справедливістю.

Суперечності лібералізму в умовах глобальних трансформацій виявляють не стільки його слабкість, скільки необхідність переосмислення. Ліберальна філософія має оновитися, щоб відповідати реаліям XXI століття — епосі взаємозалежності, цифрової взаємодії та спільної відповідальності людства за майбутнє.

Загалом, сучасні кризи, включаючи геополітичні зміни та стратегічні переформатування інтересів, які створюють зовнішній контекст для внутрішніх проблем, підтверджують, що лібералізм у XXI столітті перебуває в стані інтенсивних аксіологічних випробувань. Ці трансформації з одного боку конституюють деформацію ціннісних орієнтирів, а з іншого — надають можливість для трансформації ціннісних векторів, необхідних для подолання поточної кризи.

Висновки до розділу 2

У другому розділі було здійснено всебічний аналіз лібералізму як філософії соціальних і політичних змін, що визначає ідейні засади сучасного демократичного світу. Дослідження показало, що лібералізм залишається однією з провідних ідейних систем, яка формує політичні цінності, соціальні інститути та громадянську культуру. Його центральні принципи — свобода, рівність, верховенство права, толерантність і плюралізм — становлять нормативну основу демократичних суспільств і визначають напрям їх еволюції в умовах глобалізації.

Було встановлено, що саме ліберальна філософія справила вирішальний вплив на становлення та розвиток демократичних інститутів. Ідеї суспільного

договору, поділу влади, політичного представництва та громадянських прав заклали підґрунтя для формування конституційної державності, парламентаризму, правової системи та громадянського суспільства. Ліберальні принципи сприяли утвердженню політичної відповідальності влади перед народом і забезпеченню захисту прав людини як вищої соціальної цінності.

Разом із тим аналіз сучасних тенденцій виявив низку внутрішніх суперечностей ліберальної доктрини, що постали особливо гостро в умовах глобальних трансформацій. Критика лібералізму стосується його надмірного індивідуалізму, соціальної нерівності, обмежень у реалізації ідеї рівності можливостей, а також уразливості демократичних інститутів перед впливом популізму та інформаційних маніпуляцій. Водночас ці суперечності не свідчать про кризу лібералізму як такого, а радше про потребу його оновлення відповідно до викликів XXI століття.

Узагальнюючи результати дослідження, можна зробити висновок, що лібералізм продовжує виконувати роль інтелектуальної та моральної основи сучасного демократичного розвитку. Його здатність до самокритики, адаптації та синтезу з іншими ідеологічними підходами забезпечує йому життєздатність і впливовість у сучасному світі. Ліберальна філософія, попри наявні суперечності, залишається рушійною силою соціальних і політичних змін, спрямованих на захист гідності людини, розширення простору свободи та утвердження справедливого, відкритого й демократичного суспільства.

РОЗДІЛ 3. ПРАКТИЧНИЙ ВИМІР ЛІБЕРАЛЬНОЇ ФІЛОСОФІЇ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ПОЛІТИЧНИХ ЗМІН

3.1 Ліберальний дискурс як "виклик" сучасній українській реальності

У сучасній Україні ліберальний дискурс набуває особливої актуальності, оскільки він постає не лише як система ідей, а як своєрідний виклик усталеним політичним практикам, культурним установкам та суспільній свідомості. Лібералізм у своїй сутності передбачає утвердження верховенства права, індивідуальної свободи, приватної ініціативи, політичного плюралізму й обмеження влади держави. Однак в українському контексті реалізація цих принципів стикається з численними труднощами, зумовленими історичними, соціально-економічними та ментальними чинниками.

Після здобуття незалежності 1991 року Україна задекларувала намір розвиватися як демократична, правова та соціальна держава. Проте процес утвердження ліберальних цінностей виявився складним і суперечливим. Тривала традиція патерналістського мислення, спадок радянського колективізму, недовіра до приватної ініціативи та державних інституцій створили середовище, у якому ліберальна ідеологія сприймається неоднозначно. Для значної частини суспільства свобода часто асоціюється не з відповідальністю, а з хаосом і нестабільністю, тоді як рівність — із державним контролем і соціальними гарантіями, а не з рівністю прав і можливостей.

Ліберальний дискурс в Україні є викликом також для політичної еліти, яка часто демонструє декларативну прихильність до демократичних цінностей, але на практиці використовує адміністративні, кланові або популістські методи управління. Нерозвиненість правової культури, корупція, політична залежність судової системи та слабкість громадянського суспільства перешкоджають утвердженню справжньої ліберальної демократії. Тому в українських умовах ліберальні ідеї часто існують радше як ідеал, ніж як реальна політична практика.

Разом із тим упродовж останнього десятиліття, особливо після Революції Гідності 2013–2014 років, українське суспільство продемонструвало зростання

запиту на свободу, справедливість і людську гідність — цінності, що є суттю ліберальної філософії. Активізація громадянського суспільства, волонтерський рух, децентралізація влади, розвиток незалежних медіа та впровадження європейських реформ стали свідченням поступової інституціоналізації ліберального дискурсу в Україні. Водночас війна, що триває з 2014 року, і повномасштабне вторгнення Росії у 2022 році поставили перед українським суспільством складне завдання — поєднати свободу і безпеку, індивідуальні права та колективну відповідальність.

Ліберальна філософія визначається такими базовими принципами, як індивідуалізм, свобода особистості, розум, рівність, толерантність, суспільна згода та конституціоналізм [9]. У сучасних правових системах ключовими цінностями лібералізму визнаються свобода, рівність, демократія і права людини. Проте практика показує, що цим ідеалам часто протистоять реалії суспільного життя. Дослідження відзначають, що в інформаційну епоху між основними постулатами лібералізму і соціальними інститутами виникає розбіжність: правові інститути часто не встигають адаптуватися до стрімких змін і викликів нової доби [20].

В українському контексті ця розбіжність стає особливо помітною. Після розпаду СРСР в Україні не склалося єдиної інтегративної ідеології, натомість триває пошук «спільного знаменника» нації [5]. З одного боку, Конституція 1996 року декларує ліберально-демократичні засади, а з іншого – реальна політична практика часто спирається на протилежні тенденції. Зауважується, що 70-річне комуністичне минуле значною мірою сформувало відчуженість громадян від держави і слабку довіру до її інститутів. Це породило політичну апатію та скепсис щодо нових ідеологій. Як показало опитування, близько 63 % українців вважають, що країні потрібна демократія, 67 % – що потрібна свобода, але лише 25 % вбачають потребу саме у лібералізмі (попри схожу частку тих, хто вважає його зайвим). Така статистика свідчить про те, що ліберальний дискурс залишається «чужим» для значної частини населення, сприймаючись як виклик усталеним соціокультурним уявленням.

Українська реальність демонструє, що ліберальна ідея не може бути механічно запозичена ззовні. Вона потребує переосмислення у національному контексті, враховуючи історичний досвід, соціокультурну специфіку та ментальні особливості українського народу. Ліберальний дискурс має стати не лише інтелектуальним орієнтиром, а й практичною програмою дій, спрямованою на формування правової держави, зміцнення громадянської відповідальності, боротьбу з корупцією та побудову ефективних демократичних інститутів.

Лібералізм в Україні є одночасно викликом і можливістю. Він кидає виклик посттоталітарним залишкам у політиці та свідомості, але водночас відкриває перспективу побудови відкритого, відповідального й справедливого суспільства. Подолання цього виклику потребує не лише політичних реформ, а насамперед ціннісної трансформації, яка має утвердити у свідомості громадян ідею, що свобода є не анархією, а умовою розвитку, а держава — не контролюючим апаратом, а гарантом прав і гідності людини.

Отже, ліберальний дискурс в Україні сьогодні постає як виклик усталеній реальності: з одного боку, він пропонує цінності особистої свободи і ринкової ініціативи, а з іншого – стикається з консервативними настроями та впливом радянсько-комуністичного спадку. Відсутність системних знань про лібералізм та висока почуттєвість суспільної думки зумовлюють те, що багато хто сприймає ліберальну ідеологію абстрактно або навіть недовіжливо. Таким чином, для української реальності ліберальний дискурс є не просто набором ідей, а викликом, який потребує глибокого осмислення та поступової адаптації до місцевих умов.

3.2 Лібералізм як основа майбутнього: пропозиції для освітньої та інформаційної політики

Ліберальні цінності, такі як свобода думки, критичне мислення, повага до прав людини та плюралізм, можуть стати фундаментом для розвитку сучасного українського суспільства. В умовах глобальних трансформацій і внутрішніх

викликів, освітня та інформаційна політика відіграють ключову роль у формуванні свідомого, відповідального та активного громадянина, здатного ефективно взаємодіяти у демократичному суспільстві.

У сфері освіти ліберальний підхід передбачає формування навичок критичного мислення та самостійного прийняття рішень, що дозволяє особистості не лише адаптуватися до змін, а й активно впливати на соціальні процеси. Розвиток освітніх програм, що акцентують на правовій грамотності, етичній свідомості та громадянській відповідальності, сприятиме утвердженню ідей свободи, рівності та солідарності. Важливим аспектом є інтеграція ліберальних принципів у навчальні програми різних рівнів — від шкільної освіти до вищої та післядипломної, а також підготовка викладачів, здатних модернізувати освітній процес у відповідності з демократичними стандартами.

В інформаційній політиці ліберальні цінності реалізуються через свободу слова, розвиток незалежних медіа та доступ до достовірної інформації. У сучасному медіасередовищі критично важливо забезпечити можливість громадянам формувати власні думки на основі перевірених даних, протидіяти маніпуляціям та дезінформації. Держава та громадські організації можуть створювати платформи для медіаграмотності, сприяти розвитку незалежних журналістських розслідувань і підтримувати ініціативи, що пропагують плюралізм думок.

Ліберальний підхід у політиці освіти та інформації також має сприяти інклюзивності та рівності можливостей. Це означає створення умов для доступу до якісної освіти та інформації незалежно від соціального статусу, регіону проживання чи етнічної приналежності. Водночас важливо, щоб освітні та інформаційні інститути виконували роль не лише трансляторів знань, а й майданчиків для діалогу та розвитку критичного громадянського мислення, де громадяни навчаються розуміти, аналізувати і формулювати свої позиції у суспільних дискусіях.

Лібералізм традиційно вважає освіту одним із ключових чинників соціального прогресу. У зв'язку з цим науковці відзначають необхідність

інтеграції основних ліберальних ідей в освітню політику України. Зокрема, у дослідженні Лисоконя показано, що освіта як соціокультурне явище перебуває в центрі уваги політичних реформ і істотно визначається історичним досвідом, політичним устроєм та домінуючими ідеями суспільства. Ліберальні принципи — свобода творчості, розвиток критичного мислення, рівний доступ до знань — слугують основою для проєктування майбутньої освітньої системи. Державна політика в освіті має враховувати як міжнародні стандарти, так і специфіку українських традицій, зберігаючи баланс між інноваціями та національними цінностями. Лисоконь підкреслює, що для реалізації ліберальних положень необхідно не лише декларувати принципи, але й створювати горизонтальні зв'язки між різними ланками освітніх інституцій, забезпечуючи їхню синергію [20].

У сфері інформаційної політики ліберальні підходи також мають відігравати ключову роль. З огляду на гібридні загрози сучасності, пріоритетом є просування правди та плюралізму думок в інформаційному просторі. Куц у 2017 році зауважує, що інформаційна політика України повинна забезпечувати національні інтереси шляхом демонополізації медіа-ринку та сприяння соціальній згуртованості [19]. Серед «нагальних завдань» автор зазначає демонополізацію економіки і боротьбу з корупцією, оскільки економічні свободи є невід'ємною складовою ліберальної доктрини. При цьому підкреслюється також важливість культурного виміру: інформаційна політика має акцентувати на позитивному позиціонуванні національної самобутності, формуючи «культурну самоповагу» українського народу на міжнародній арені. Таким чином, в контексті ліберальної філософії йдеться про забезпечення вільного доступу до інформації і розвитку громадянських медіа за одночасного сприяння національній єдності та ідентичності.

Водночас, ідеї класичного лібералізму мають бути переглянуті в умовах цифрової епохи. Зокрема, Музика (2020) наголошує, що багато базових засад лібералізму – як-от свобода і рівність – на практиці не завжди узгоджуються з новими інформаційними реаліями [24]. Правові інститути ще не повною мірою

пристосовані до гарантування цих цінностей у глобальній мережі. Це означає, що майбутня інформаційна політика мусить включати заходи, що оновлюють традиційні правові механізми: наприклад, посилення цифрової гігієни суспільства, підтримку незалежних фактчекінгових платформ та розвиток критичної медіаграмотності громадян. Отже, пропозиції для освітньої і інформаційної політики на основі ліберальних принципів мають поєднувати забезпечення прав і свобод особи з посиленням інституційної спроможності держави в умовах інформаційних викликів.

В умовах сучасних викликів — війни, глобалізації та цифровізації — лібералізм може слугувати стратегічною основою майбутнього України, формуючи суспільство, здатне поєднувати свободу й відповідальність, індивідуальні права й колективні інтереси. Освітня та інформаційна політика, орієнтовані на ліберальні принципи, здатні створити умови для утвердження демократичної культури, стійкої до авторитарних впливів, дезінформації та соціальної апатії.

Таким чином, інтеграція ліберальних цінностей у освітню та інформаційну політику не лише сприяє формуванню освіченого і відповідального громадянина, а й закладає фундамент для сталого демократичного розвитку та майбутнього, де свобода, права людини та громадянська активність стають життєвою нормою українського суспільства.

3.3 Перспективи розвитку лібералізму в сучасному світі: виклики та тенденції

Лібералізм у XXI столітті перебуває на перехресті складних соціально-політичних, економічних та технологічних трансформацій, що визначають його сучасні перспективи та виклики. Глобалізація, цифровізація, зростання нерівності, міграційні процеси та геополітичні конфлікти створюють середовище, в якому класичні ліберальні концепції постають перед необхідністю адаптації до нових умов. Однією з ключових тенденцій є перехід від лібералізму як ідеології ринкових свобод до лібералізму, який інтегрує соціальні, культурні

та екологічні виміри, що забезпечує баланс між індивідуальними правами та колективними потребами.

Сучасний лібералізм стикається з рядом серйозних викликів. По-перше, зростання соціальної нерівності та концентрація економічної влади підривають принципи рівності можливостей, які є базовими для ліберальної ідеї. По-друге, поширення авторитарних та популістських режимів, а також вплив дезінформаційних кампаній підривають демократичні інститути, що робить лібералізм уразливим у політичному просторі. По-третє, швидкий розвиток цифрових технологій і глобальних мереж відкриває нові можливості для комунікації та освіти, але одночасно створює ризики контролю, маніпуляцій та порушення приватності, що ставить під сумнів традиційні уявлення про свободу і автономію особистості.

На світовій арені лібералізм зараз переживає фазу трансформації і випробувань. Аналітики відзначають, що період останнього десятиліття часто охарактеризовано як «демократичну млявість»: авторитарні популісти в Європі та США, а також гібридні режими Росії і Китаю, підривали демократичні норми поступовими, але системними діями [2]. Це відбувалося через контроль над бюрократіями та медіа без прямого застосування сили, що ускладнювало реакцію західних демократій. Одночасно у багатьох західних країнах послаблюється соціальна довіра: з часів другої половини ХХ століття лише близько третини американців вважає, що «більшість людей заслуговує довіри», порівняно з майже половиною у 1970-х роках. Тенденція низької довіри та політичної поляризації ускладнює солідарність у відкритих ліберальних суспільствах.

Крім того, сучасні мислителі звертають увагу на потребу у спільних цінностях. Критики підкреслюють, що нейтралітет ліберальної держави щодо «вищого сенсу життя» може призвести до втрати відчуття мети у громадян. Прикладом є думка, що без спільного «об'єкту життя» багато людей не матимуть стимулів робити жертви заради тривалого майбутнього цивілізації [1]. Отже, актуальним викликом є пошук способів формувати громадянську згуртованість:

як показано в одній із праць, лібералізм у відкритих та різноманітних суспільствах потребує просування особливої солідарності — своєрідного «націотворення» — а не лише культивування толерантності. Це означає, що ідеали плюралізму та рівності мають доповнюватися певною системою цінностей, яка б об'єднувала громадян (наприклад, патріотизмом або соціальною відповідальністю), водночас не порушуючи фундаментальних свобод.

Утім, є й позитивні тенденції. Масштабне вторгнення Росії в Україну та пов'язана з ним солідарність західних демократій можуть стати поштовхом до ревіталізації ліберального світопорядку. Як відзначають деякі дослідники, агресія Путіна спричинила «об'єднану та рішучу відповідь» з боку країн Заходу і відкрила демонстрацію єдності демократій. Уряди вперше за багато років узгоджено підтримали Україну, запровадили невідомі раніше жорсткі санкції та переосмислили стратегії глобальної безпеки. З огляду на це можна сказати, що лібералізм має шанс оновитися, якщо західні суспільства використають нинішню мобілізацію для посилення захисту демократії та оновлення міжнародних інституцій.

Попри ці виклики, лібералізм демонструє певну гнучкість і здатність до саморефлексії, що дозволяє йому залишатися актуальним. З'являються нові напрями, такі як соціальний лібералізм, екологічний лібералізм та цифровий лібералізм, які намагаються врахувати сучасні потреби суспільства: соціальний захист, сталий розвиток та права людини у цифровому середовищі. Крім того, глобальна інтеграція та розвиток міжнародних інституцій створюють майданчики для поширення ліберальних цінностей, таких як права людини, гендерна рівність, свобода слова та верховенство права.

Водночас перспективи розвитку лібералізму у світі значною мірою залежать від здатності суспільств реалізовувати його принципи на практиці, а не лише на рівні декларацій. Ліберальні цінності повинні інтегруватися у політичні, економічні та культурні інститути так, щоб вони відповідали потребам сучасного глобалізованого світу та сприяли формуванню стійких демократичних систем. Актуальною залишається також потреба в підвищенні громадянської свідомості,

розвитку критичного мислення, медіаграмотності та культури діалогу як основи ефективного функціонування ліберального суспільства.

Отже, перспективи лібералізму у сучасному світі визначаються його здатністю адаптуватися до нових викликів та інтегруватися у різні сфери соціального життя. Незважаючи на складнощі та суперечності, лібералізм залишається ключовим інструментом для побудови відкритих, справедливих і демократичних суспільств, здатних відповідати на виклики глобальної епохи та забезпечувати гідне життя людини в умовах швидких змін.

Таким чином, перспективи лібералізму у світі визначаються подвійним контрастом: з одного боку, існуючі тенденції (низька довіра, зростання політичного протистояння, етнічний плюралізм) ставлять серйозні виклики перед ліберальними суспільствами; з іншого – глобальні події можуть надати цій філософії нових імпульсів. Відповідь на виклики майбутнього потребуватиме переосмислення ролі держави у формуванні ціннісних наративів, а також згуртування громадян навколо спільних цілей, що не суперечать базовим свободам.

Майбутнє лібералізму залежатиме від здатності адаптувати його основні принципи – свободу й рівність – до нових умов і викликів глобалізованого світу.

Висновки до розділу 3

Розділ 3 підкреслює, що лібералізм у сучасному світі та в українській реальності є не лише теоретичною концепцією, а й практичним інструментом соціальних і політичних трансформацій. Ліберальний дискурс виступає викликом для традиційних моделей політичної поведінки, соціальних практик та інституцій, закликаючи до утвердження верховенства права, індивідуальних свобод та політичного плюралізму. В українському контексті лібералізм постає як шлях до подолання патерналістських практик, корупції та слабкості демократичних інститутів, спрямовуючи суспільство на формування активного громадянського середовища.

Особлива увага приділена освітній та інформаційній політиці, які виступають платформою для практичної реалізації ліберальних цінностей. Формування критичного мислення, медіаграмотності, правової свідомості та інклюзивності у навчальному процесі створює передумови для стійкого демократичного розвитку. Ліберальні принципи у сфері інформації сприяють розвитку свободи слова, незалежних медіа та доступу до достовірної інформації, що підвищує рівень громадянської відповідальності та сприяє побудові прозорого суспільства.

Водночас розділ показує, що сучасний лібералізм стикається з низкою глобальних викликів — зростанням соціальної нерівності, популізмом, авторитарними тенденціями та цифровими ризиками. Перспективи його розвитку залежать від здатності адаптуватися до цих викликів, інтегрувати соціальні, культурні та технологічні виміри, а також від готовності суспільства до ціннісних трансформацій.

Отже, практичний вимір ліберальної філософії демонструє її потенціал як основи для майбутнього демократичного, відкритого та відповідального суспільства, де свобода, права людини та громадянська активність стають фундаментом політичного та соціального розвитку як в Україні, так і у світі загалом.

ВИСНОВКИ

У ході дослідження сутності, історичної еволюції та сучасного практичного значення лібералізму було виявлено, що ця політична філософія зберігає фундаментальне значення для формування демократичних інститутів, розвитку громадянського суспільства та забезпечення індивідуальних свобод. Лібералізм, що зародився як ідеологія буржуазії XVII–XIX століть, пройшов складний шлях еволюції від класичної концепції мінімальної держави та вільного ринку до сучасних форм соціального та неоліберального лібералізму, які враховують соціальні права, рівні можливості та забезпечення гідного життя людини.

Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що лібералізм є не лише історичною спадщиною, а живою та динамічною політичною філософією, чий центральний зміст становить концепція змін. Ця концепція ґрунтується на вірі в прогрес, здатність інститутів до вдосконалення та фундаментальному праву людини на свободу, що і є головним рушієм суспільної трансформації. У ході роботи було простежено еволюцію ліберальної думки від її класичних засад до сучасних форм, що підтвердило здатність лібералізму до адаптації та відповіді на виклики часу, не втрачаючи при цьому свого ядра.

Аналіз сучасного ліберального дискурсу показав, що його цінності — свобода, рівність, право на самореалізацію та верховенство права — залишаються актуальними й необхідними для подолання соціальних, політичних та економічних викликів у глобалізованому світі. Лібералізм сприяв формуванню демократичних інституцій та створенню умов для активної громадянської участі, одночасно стикаючись із критикою через соціальну нерівність, зростання популізму та авторитарних тенденцій.

Практичний вимір ліберальної філософії, особливо в українському контексті, підтверджує її потенціал як платформи для реформ у сфері освіти, інформаційної політики та розвитку громадянського суспільства. Освітні та інформаційні ініціативи, орієнтовані на ліберальні принципи, формують критичне мислення, медіаграмотність та активну громадянську позицію, що є необхідною умовою для стійкого демократичного розвитку.

Головним результатом дослідження є комплексне розуміння лібералізму саме як філософії змін. Було доведено, що саме ліберальні принципи – верховенство права, захист прав людини, обмежена влада, відкритість – створюють інституційне середовище, в якому мирні та прогресивні зміни стають можливими. Проте ця ж відкритість робить лібералізм уразливим для викликів з боку антиліберальних ідеологій, що вимагає від нього постійного концептуального оновлення.

Особливу актуальність ці висновки набувають в українському контексті. Аналіз показав, що подолання спадщини тоталітаризму та побудова стійкої демократії в Україні є глибоко ліберальними за своєю суттю завданнями. Ліберальна філософія пропонує не лише ціннісний орієнтир, а й практичний інструментарій для реформування держави, економіки та суспільства. У цьому сенсі майбутнє України як європейської держави нерозривно пов'язане з глибшим усвідомленням та впровадженням саме ліберальних ідеалів.

Таким чином, незважаючи на внутрішні суперечності та зовнішні загрози, лібералізм залишається найбільш життєздатною філософією для суспільств, що прагнуть до свободи, справедливості та стабільних змін. Його сила полягає не в закритій догмі, а в відкритості до критики, саморефлексії та постійному пошуку нового балансу між свободою індивіда, справедливістю суспільства та ефективністю інститутів. Саме ця здатність до самооновлення і робить лібералізм актуальною та необхідною філософією майбутнього.

Лібералізм сьогодні виступає не лише теоретичною основою політичної філософії, а й практичним інструментом соціальних змін. Його принципи здатні забезпечити стійке демократичне майбутнє, де свобода, права людини та відповідальність громадян стають фундаментом розвитку суспільства як в Україні, так і у світі загалом. Лібералізм підтверджує свою здатність адаптуватися до сучасних викликів, інтегруючи соціальні, економічні та культурні аспекти, що робить його ключовим фактором у побудові відкритого, справедливого та прогресивного суспільства.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Anomaly J., Nobre F. Can liberalism last? demographic demise and the future of liberalism. *Social Philosophy and Policy*. Volume 40. 2023. p.524-543. URL: <https://doi.org/10.1017/S0265052524000189>
2. Lucan A. W. *The Rebirth of the Liberal World Order?*. National Endowment for Democracy and Johns Hopkins University Press. 2022. p.5–17. URL: <https://www.journalofdemocracy.org/articles/the-rebirth-of-the-liberal-world-order/>
3. Андрусяк Т. Г. Історія політичних та правових вчень / Т. Г. Андрусяк. Львів: ЛНУ, 2001. 220 с. URL: <https://buklib.net/books/29418/>
4. Брегеда А. Ю. Основи політології. Навчальний посібник / К.: КНЕУ, 2000. 312 с.
5. Головка І. В. Стан та перспективи формування ліберальної демократії в Україні / І. В. Головка // *Гілея : науковий вісник. Збірник наукових праць*. – К. : Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, 2009. Вип. 27. 420 с. С. 367–375. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Holovko_Iryna/Stan_ta_perspektyvy_formuvannia_liberalnoi_demokratii_v_Ukraini.pdf
6. Дем'яненко, Б.Л., та Прядко, Т.П., 2025. Внутрішньосистемні фактори кризи ліберальної демократії в сучасному світі. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти*, 15, с.66-90. URL: <https://doi.org/10.31866/2616-745X.15.2025.334296>
7. Добросердов А.Р. Розвиток ліберальних правових ідей у ХІХ–ХХ ст. *Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса*. (Лют 2024), 22-30. 2024. URL: <https://doi.org/10.31558/2786-5835.2023.2.3>.
8. Добросердов А.Р. Теоретико-правові засади реалізації ідей лібералізму у правовій системі України. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. 2025. URL: <https://abstracts.donnu.edu.ua/article/view/17088/16979>

9. Добросердов А. Р. Поняття та зміст правового лібералізму. Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса. (Вер 2024), 31-38. URL: <https://doi.org/10.31558/2786-5835.2024.1.4>.
10. Ешфорд Н. Що таке класичний лібералізм. URL: <https://studfreedom.org/shcho-take-klasychnyi-liberalizm/>
11. Єрмолаєва В. В. Європейські цінності та ідеологія лібералізму: підміна понять. 2018. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/35948/Yermolaieva%20V.pdf>
12. Злупко С. М. Історія економічної теорії. – К.: Знання, 2005. 719 с. URL: <http://www.info-library.com.ua/books-text-3624.html>
13. Карпова С. Г. Кризові дискурси ліберальної демократії: європейський досвід та українські перспективи (філософські роздуми). С. 44-51. URL: https://www.researchgate.net/publication/338720782_KRIZOVI_DISKURSI_LIBERALNOI_DEMOKRATII_EVROPEJSKIJ_DOSVID_TA_UKRAINSKI_PERSPEKTIVI_FILOSOFSKI_ROZDUMI
14. Кірюхін Д. Джон Ролз та сучасна політична філософія (С. Фримен, Ф. Петит, Т. Поге, Д. Мілер). Філософська думка. 2022. № 1. С. 6–22. URL: <https://dumka.philosophy.ua/index.php/fd/article/view/574/547>
15. Клімова Г. ЛІБЕРАЛІЗМ У ДИСКУРСІ ТЕОРІЇ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН. "Вісник НЮУ імені Ярослава Мудрого". Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія, 2(61). 2024. URL: <https://doi.org/10.21564/2663-5704.61.304643>
16. Колодій А. (наук.ред.) Політологія. Навчальний посібник. К. : Ельга, 2007. С. 277-308.
17. Корнієнко Г. П. Обґрунтування прав людини: від класичного до сучасного лібералізму. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2019 № 37. С. 18–21. URL: <http://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc37/6.pdf>

18. Куц Г. М. Неолібералізм: основні ідеї та інтерпретації / Г. М. Куц // Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Питання політології». Харків, 2010. № 912. С. 174–183. URL: <https://periodicals.karazin.ua/politology/article/download/3223/2797/>
19. Куц Г.М. Пріоритетні стратегії інформаційної політики у контексті національних інтересів України: ліберальний ракурс. політичне життя. 2017. № 3. С. 52–58. URL: <https://jpl.donnu.edu.ua/article/view/4077>
20. Лисоконь І. О. Лібералізм як соціально-філософська ідея та освітня практика. *Baltic Journal of Legal and Social Sciences*. Number 2 (2022). 122-127. DOI <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2022-2-20>
21. Мигул І. Політичні ідеології: порівняльний аналіз: – К.: Фонд "Українська перспектива", 1997. 52 с. URL: <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/vifaost/a98-08371.pdf>
22. Мізес Л. Лібералізм у класичній традиції: а також статті Роль доктрин в історії людства, Ідея свободи народилася на Заході, Свобода і власність / Людвіг фон Мізес. — К. : ТОВ «Велл Букс», 2024. 304 с
23. Музика І. В. Ліберальна ідеологія як фактор трансформації сучасного праворозуміння. *Проблеми філософії права*. 2006-2007. Т. IV-V. С. 68-72
24. Музика М. Лібералізм і сучасне право інформаційної епохи. *Університетські наукові записки*. 2020. 329-336 с. URL: <https://dspace.nadpsu.edu.ua/handle/123456789/2157>
25. Підскальна О. Мультикультуралізм як філософська концепція. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філософські науки*. 2016. Вип. 1. С. 113–120. URL: <https://eprints.zu.edu.ua/21705/1/21.pdf>
26. Прунак М. Виклик лібералізму: критика, але не заперечення / М. Прунак // *Соціогуманітарні проблеми людини*. 2005. № 1. С. 60-67. URL: <https://nasplib.isofts.kiev.ua/handle/123456789/27513>

- 27.Скомаровський В.О. Деякі думки до «Теорії справедливості» Джона Ролза» / В.О. Скомаровський. URL: http://www.rusnauka.com/8_NIT_2008/Tethis/Politologia/27858.doc.htm
- 28.Удод Я. Соціал-демократія: від системної боротьби до неолібералізму, 2018. URL: <https://commons.com.ua/ru/vid-sistemnoyi-borotbi-do-neoliberalizmu/>
- 29.Шипунов Г. Ліберальний соціалізм та соціальний лібералізм: синтез ідей свободи та справедливості / Г. Шипунов // Вісник Львівського університету. Філософсько-політологічні студії. 2017. Вип. 14. С. 248-249. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlu_fps_2017_14_49